

Helminauhan ensimmäisiä helmiä kaivetaan varovasti esiin erikoistyövälineiden avulla. Helmiä kaivamassa arkeologian opiskelija Oona Jalonen.

Kenelle kaulanauha kuului?

HELMINAUHAN mukaansa saanut Ristimäen vainaja oli haudattu rautanauloin suljettuun arkkuun noin 60 cm syvyyteen nykyisestä maanpinnasta mitattuna. Matalaan hautaussyvyteen on vaikuttanut vastaan tuleva peruskallio, jonka pinta saatiin esiin haudan itäpuolella heti hautaustason alta. Puuta tai luuta ei Ristimäen maaperä ole juuri lainkaan säilyttänyt, mutta nauhojen ja arkusta peräisin olevan tumman maan perusteella arkun pituudeksi voitiin määrittää hautaustasossa noin 158 cm – vainaja on siis ollut tätä jonkin verran lyhempi.

Muista haudan löydöistä mainittakoon esimerkiksi useasta kohtaa talletetut tekstiilijänteiden kappaleet, joista silmämääräisesti voitiin erottaa ainakin vihreää, punertavaa ja kellertävää kangasta. Koristeellisen helminauhan ohella vainajan asuun on kuulunut pieni puukko tai veitsi. Esine löytyi vasemmalta lantion kohdalta poikittain asetettuna. Vaatetukseen liittyviä muita löytöjä olivat esimerkiksi hevosenkäsolki ja rengasketjun kappale sekä pronsispiraalikoristeet.

Ensimmäistä kertaa Ristimäen tutkimushistoriassa haudasta löydettiin myös vainajan hiuksia. Hiuksia oli säilynyt vainajan kokonaan maatuneen kallon takaosassa noin kämmenselän kokoinen kappale. Silmämääräisesti vaikutti siltä, että hiukset ovat olleet sävyltään punertavia.

Hauta 1/2015 on kuulunut siis mahdollisesti nuorelle, punatukkaiselle naisvainajalle, joka on saanut mukaansa kaulalle huolellisesti asetettuna tässä esitellyn helminauhan. Vainaja on haudattu ruumisarkussa ja juhlapuvussa kristilliseen länsilounas-itäkoillisuuntaan; vastaavalla tavalla on haudattu suurin osa Ristimäelle haudatuista vainajista.

Punatukkainen tyttö ja 31 helmeä

Helminauha Ravattulan Ristimäen haudasta 1/2015

Teksti: Juha Ruohonen ja Anna Väänänen

Kuvat: Juha Ruohonen

Vuoden 2015 kaivauksissa Ravattulan Ristimäeltä löytyi kaikkiaan neljä lasihelmistä koottua kaulanauhaa. Tätä ennen kaivaustutkimuksissa on saatu kaivettua esille yksi kokonainen lasihelmistä koottu nauha sekä kahdesta helmestä koostuva koriste. Lisäksi irtolöytönä mäeltä oli tullut esiin joitain yksinkertaisia savihelmiä.

Hauta 1/2015

HAUTA 1/2015 sijoittui Ristimäen luoteisnurkkaan, lähelle pellolta mäelle johtavaa polkua. Alueelle avattiin heinäkuun lopulla itä-länsisuuntainen koeoja, jonka tarkoituksena oli löytää kirkkomaata rajaavan aidan kiveystä sekä tutkia koeojan alueelle ulottuvien kahden pitkänomaisen painanteen luonnetta.

Yleisökaivaustenkin kohteena olleesta ojasta saatiin esiin selkeä aitarakenne.

Tutkittavista painanteista toinen osoitettiin luontaiseksi maastopainumaksi, mutta toinen syvemmälle kaivettaessa ruumishaudaksi. Tämä nimettiin ensimmäisenä kyseisenä vuotena esiintulleena hautana tunnuksella 1/2015.

Ruumishautaa edelleen kaivettaessa siitä tavoitettiin noin 60 cm syvyydestä hautaustaso. Arkun kannen heikosti säilyneiden puujänteiden alta saatiin esiin kaulanauhaan kuuluneet ensimmäiset lasihelmet. Tämän jälkeen helmiä ryhdyttiin kaivamaan hyvin varovasti yksittäin esiin, jolloin kävi ilmi, että haudassa oli paikoillaan säilynyt kokonainen helminauha.

Kaivaushavaintojen perusteella helminauha on haudattaessa ollut asetettuna huolellisesti vainajan kaulan ympärille. Lasihelmien läpi kulkenut nauha on luultavasti ollut vahvaa tekoa ja maatunut paikoilleen hitaasti, sillä maatumisprosessista huolimatta helmet olivat yhä hyvässä järjestyksessä.

Helminauhan helmet

NAUHA koostui kaikkiaan 31 värikkästä lasihelmestä. Helmet olivat keskenään erilaisia käsityönä tehtyjä yksilöitä, vaikka valmistustekniikaltaan ja koristelultaan osa muistuttikin toisiaan.

Lasihelmiä voidaan valmistaa kiertämällä tai vetämällä. Yksinkertaisimmillaan kuumaa, sulaa lasimassaa kierretään esimerkiksi savella päällystetyn ohuen metallivartaan ympärille. Kun näin syntynyt kierretty helmi jäähtyy, se irrotetaan vartaasta ja keskelle jää reikä. Kiertämällä valmistetun helmen tunnistaa lasimassaan jääneiden pienten ilmakuplien sijoitumisesta poikittain suhteessa reikään.

Kun lasihelmiä valmistetaan vetämällä, sulan massan sisälle puhalletaan ensin ilmakupla. Tämän jälkeen massasta vedetään pitkä ja kapea putki, johon ilmakupla muodostaa onton käytävän. Putkesta katkaistaan helmeksi sopivan mittaisia osia, joiden sisällä kulkeva reikä syntyy siis ilmakuplan käytävästä. Vedettyjen lasihelmien massassa erottuvat pienet ilmakuplat ovat helmen sisällä pitkästi reikään nähden.

Tarkasteltavan nauhan helmistä kolmekymmentä oli kiertämällä valmistettua, ja yksi todennäköisesti vetämällä tehty. Vedetty helmi oli yksivärinen sininen, ns. fasetoitu eli sivuiltaan viistetty

Haudasta maata vasten takaraivon kohdalta löytyi runsaasti punertavan-sävvyisiä hiuksia. Vainajan hiukset ovat olleet nutturalla.

helmi. Lasin ollessa vielä pehmeää helmen kylkiä on puristettu siten, että niihin on muodostunut tasaisia toisiaan sivuavia pintoja.

Nauhan helmistä kolme on foliohelmiä. Foliohelmiä valmistettaessa lasisen pohjahelmen pinnalle kiinnitetään ohuen ohut hopeinen tai kultainen metallifolio, jonka päälle sulatetaan kerros läpikuultavaa lasimassaa. Kirkas lasimassa on toistanut metallin värit sellaisenaan, mutta esimerkiksi kellertävä lasi on saanut helmen hohtamaan kultaisena. Foliohelmet ovat usein pelkästä lasimassasta kiertämällä tehtyjä helmiä hauraampia. Ristimäen nauhan kolmesta foliohelmestä vain yksi oli säilynyt lähes kokonaisuena.

Kaulanauhan helmistä suurin osa on muodoltaan tynnyrimäisiä. Lisäksi joukossa on joku pyöreä ja kaksoiskartion muotoinen sekä yksi fasetoitu yksilö. Tavallisten lasimassahelmien lisäksi koruun on kuulunut kolme mainittua folioheliä sekä yksi painavasta lyijylasista tehty helmi. Lyijylasihelmen pinnalla on syviä poikittaisia uurteita, joissa on mahdollisesti ollut erilaisesta lasista valmistettua viivakoristelua.

Mitattavien helmien halkaisija vaihtelee 8 ja 10 mm:n välillä ja korkeus 6,5 ja 10 mm:n välillä. Ne ovat lähes aina ns. lyhyitä helmiä, eli niiden pituus on pienempi kuin halkaisija. Painoa helmillä on ollut noin grammasta kahteen, paitsi keskellä sijainneilla helmillä muihin nähden yli kaksinkertaisesti. Kaiken kaikkiaan helmet ovat kooltaan ja muodoltaan varsin samanlaisia.

Suurin osa haudan 1/2015 helmistä on pohjaväritään sinisiä (11 kpl). Lisäksi kaulanauhasta löytyy valkoisia (6 kpl), keltaisia (4 kpl), mustia (3 kpl) sekä punaisia (2 kpl). Suurin osa on mattapintaisia. Foliohelmet ovat välkehtineet kaulalla todennäköisesti kultaisen kiiltävinä, mutta lyijylasihelmen alkuperäistä väriä on mahdoton määrittää silmämääräisesti. Yhden helmen pohjaväriä ei toistaiseksi voitu selvittää.

Suurin osa helmistä on ollut koristeltuja. Vain neljä helmeä on ollut yksivärisiä, niistäkin yksi fasetoitu ja yhden pintaan on painettu pitkästäiä uurteita. Myös toisessa helmessä on vastaavia uurteita, mutta siinä on ollut myös poikittainen viivakoriste eri lasimassasta, joka on aikojen kuluessa kokonaan hävinnyt.

Yksiväriset ja foliohelmet pois lukien muut 24 lasiheliä ovat olleet koristeltuja erilaisin viiva- ja silmäkuvioiden. Viivakoristeet on tehty sulattamalla hyvin ohuesta erivärisestä lasitangusta suorita tai kaartuvia viivoja helmien pinnalle. Joissakin helmissä viivoja on vielä muokattu vetämällä työvälineellä viivat aaltomaisiksi tai kaartumaan samaan suuntaan ennen kuin helmi on jäähtynyt ja kovettunut.

Silmäkuvioida helmiin on tehty samoin sulattamalla ohuesta lasitangusta pisteitä helmen pinnalle. Erivärisiä silmiä on voitu sulattaa myös päällekkäin, jolloin saadaan kehystetty silmäkuvio: ensin syntynyt kuvio näkyy alta hieman suurempana. Moniväriset säteittäiset silmäkuviot ovat syntyneet siten, että yksivärisen pohjahelmen pintaan on painettu ja sulatettu kiinni monivärisestä lasitangosta katkaistu valmis kirjavakuviainen kiekko. Tällainen koristelu muistuttaa kukkakuvioita ja on valmistusteknisesti sukua hyvin koristeellisille millefiori-helmille.

Helmien asettelussa nauhassa on pyritty tasapainoisuuteen ja tietynlaiseen symmetriaan. Esimerkiksi nauhan keskellä sijainnut lasihelmi – kummaltakin puolelta laskettuna siis kuudestoista helmi – oli muita helmiä kookkaampi ja myös koristeellisempi: helmessä oli ainoana sekä viiva- että silmäkuviota.

Lasihelmet ajoittavana tekijänä

LASIHELMET eivät ole mitenkään ainutlaatuinen ilmiö ristiretkiajan lopulle ja varhaiskeskiajalle ajoittuvissa ruumiskalmistoissa, mutta suhteellisen harvinaisia ne tälle ajankohdalle ajoittuvina ovat. Esimerkiksi Raision Ihalan Kansakoulunmäen varhaiskristilliseltä hautausmaalta tutkitusta noin 50 haudasta on lasihelminauhoja löytynyt 1950-luvun kaivauksissa kaikkiaan kolme.

Liedon Ristinpellolta tutkituista yli 150 ruumishaudasta tunnetaan ainoastaan viisi yksittäistä lasihelmeä, kaikki eri haudoista; yhdelläkään vainajalla ei siis tavattu kokonaista kaulanauhaa. Sekä Kansakoulunmäen että Ristinpellon käyttö ajoitetaan nykyisin lähinnä 1100-luvun puolivälistä 1200-luvun puoliväliin.

Edellä mainittuihin kalmistoihin verrattuna Ristimäeltä on löytynyt lasihelmiä poikkeuksellisen runsaasti, sillä suhteessa tutkittujen hautojen lukumäärään helmiä on joka viidennessä haudassa. Tässä on toki huomioitava, että vasta pieni määrä, noin kym-

menesosa, mäellä olevista noin 250-350 haudasta on toistaiseksi tutkittu.

Helmien yleisyyttä Ristimäellä voidaan pohtia monen eri näkökulman kautta. Ehkä Ravattulan osalta kyse on ollut paikallisesta ja ajallisestakin muoti-ilmiöstä. Yleistävien päätelmien tekemiseen tähän mennessä tutkittujen hautojen lukumäärä Ristimäellä on vielä riittämätön, vaikka mukaan otettaisiin kaikki helmiä Ristimäellä sisältäneet hautaukset.

RISTIRETKIAJAN lopun ja varhaisen keskiajan kalmistoissa helmiä siis esiintyy muuallakin, mutta suhteellisen vähäisessä määrin. Erityisen suosittuja lasihelmet näyttäisivät Aurajokilaaksossa olleen hieman aiemmin, jo 1000-luvulla ja 1100-luvun alkupuolella. Esimerkiksi vuosien 1991 ja 1992 tutkimuksissa Kaarinan Kirkkomäen ruumiskalmiston 29 tutkitusta haudasta helmiä löytyi kaikkiaan yhdeksästä haudasta.

Kirkkomäen kalmisto ajoittuu tähänastisten tutkimusten perusteella myöhäiseen viikinkiaikaan ja ristiretkiai-

kaan, lähinnä siis 1000- ja 1100-luvuille. Kaikki Kirkkomäen helmet ovat olleet lasimassahelmiä yhtä karneolihelmeä lukuun ottamatta; kaulanauhoihin on lasihelmien ohella saattanut liittyä hopearahoja ja muita koristeita.

RAVATTULAN Ristimäen kirkon käyttöaikana on pidetty 1100- ja 1200-lukujen vaihdetta, ja sitä ympäröivä ruumiskalmisto olisi syntynyt paikalle jo jonkin verran aiemmin. Kaarinan Kirkkomäen ja Ravattulan Ristimäen tietyt kalmistolliset yhtäläisyydet huomioiden, nyt helmilöytöjen tukeamana, voidaan kuitenkin esittää ajatus Ristimäen ruumiskalmiston oletettua vanhemmasta iästä. Kalmiston käyttö onkin mahdollisesti alkanut jo 1000-luvulla, jatkuen keskeytyksettä kirkon käyttöaikaan ja siitä edelleen kirkkorakennuksen hylkäämiseen asti. Käyttöajankohdasta tullaan saamaan lisätietoa uusien luonnontieteellisten ajoitustulosten ja tänä vuonna toivotavasti vielä jatkuvien kaivaustutkimusten havaintojen kautta.